
NATO JA LÄÄNEMERE JULGEOLEKUKESKKONNA MUUTUMINE

Riina Kaljurand

LÄÄNEMERE REGIOON

Praegusest Läänemere piirkonnast rääkides peame eelkõige silmas Läänemere ümber asetsevat 11 riiki, mis omakorda moodustavad väiksemaid alapiirkondi: Balti riigid — Eesti, Läti, Leedu; viis Põhjala riiki — Soome, Rootsi, Taani, Norra, Island;¹ Saksamaa; Poola ja Loode-Venemaa (Peterburi, Murmansk, Novgorod, Kaliningrad).

2004. aastal toimunud Euroopa Liidu laienemine muutis Läänemere peaaegu Euroopa Liidu sisemereks. Peterburi piirkonna ja Kaliningradi enklaavi tõttu seisab Euroopa Liit just Läänemere kõrval otsesemalt silmitsi pretensioonika partneri Venemaaga. Pärast 2004. aastal toimunud laienemist pikenes ELi piir Venemaaga ja praeguseks on see 2300 km pikk. Samuti kasvas NATO piir Venemaaga 196 km-lt 1100 km-ni (Männik 2008).

Oma olemuselt ja arengutasemelt moodustavad Läänemere riigid üsna kireva värvipaleti: jõukas ja sotsiaalselt arenenud Põhjala; Kesk-Euroopa suurvõim Saksamaa; Nõukogude Liidu lagunemise järel iseseisvunud ja siiani teatud üleminekuraskustega võitlevad Balti riigid ja Poola ning Ida-Euroopa suurvõimu trooni ihaldav Venemaa. Selline sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus annaks põhjust oodata suurt huvide konflikti, kuid tõsiasi, et kõik

---

¹Island ei ole küll otseselt Läänemere riik, kuid Põhjalasse kuuludes osaleb tihedalt regionaalses koostöös.

Läänemere-äärsed riigid peale Venemaa on ELi ja NATO või mõlema organisatsiooni liikmed, viitab riikide ühisele kultuuri- ja väärtusruumile, mis on võimaldanud Läänemere riikide vahelist tihedat läbikäimist ja koostööd sajandeid, juba Hansa Liidu ajast peale. Läänemere piirkonda peetakse praegu tõhusalt toimivaks ja arenenuks seetõttu, et ta on eri tasandite koostöösuhetest läbi põimunud, innovaatiline ja dünaamiline. Vaatamata sellele et Läänemere piirkonnas on kaheksa sajandi vältel (1198–1945) kokku 173 aastat sõda peetud, on regioon alates külma sõja algusest rahulik ja stabiilne olnud (Nordberg 1994: 7).

Samas ei ole Läänemere piirkond oma julgeolekukäsituse poolest kunagi homogeenne olnud ja pakub just seetõttu kohati ka suurimat väljakutset nii ELile kui NATO-le, mis on tänapäeval regiooni põhilised julgeolekukogukonnad. Lähtudes konstruktivistlikust maailmavaatest, mille kohaselt riiklikud huvid ja ohud on sotsiaalselt konstrueeritud ning tulenevad ajaloolisest ja kultuurilisest kontekstist, on mõistetav, miks Läänemere riikide julgeoleku- ja ohukontseptsioonid üksteisest erinevad ning miks julgeoleku-tagatise eri allikaist otsitakse (Weldes 1999). Läänemere ääres pööruvad Euroopa ühise julgeoleku- ja kaitsepoliitika raames suurriikide ambitsioonid ja väikeriikide huvid ning just Läänemere piirkond on pärast külma sõja lõppu olnud NATO-le proovikiviks tõestamaks oma uuenenud rolli Euroopa julgeoleku tagajana demokraatliku institutsionaalse valitsemise teel (Hyde-Price 2000; Larrabee 2003).

Käesolev artikkel püüab anda põgusa ülevaate teoreetilistest põhimõtetest Läänemere julgeolekuhuvide kujunemisel ja julgeolekukogukondade loomisel ning Läänemere regioonis nii enne kui pärast külma sõja lõppu aset leidnud julgeolekukeskkonna muutustest. Lääne julgeolekukogukondade laienemine külma sõja järgsel perioodil on küll suurendanud liberaal-demokraatlike väärtuste põhist julgeolekuruumi Läänemere ümber, kuid on sellega tekitanud uue vastasseisu Ida-Euroopa suurvõimu Venemaaga, kelle ambitsioonid endises mõjusfääris on andnud põhjust nn kõva julgeoleku² meetmete taastõhustamiseks ning NATO kui

²“Kõva” julgeoleku all peetakse silmas traditsioonilist julgeolekut, mis käteb sõjalist aspekti ehk võimet sõjalise ohu korral enda kaitseks

sõjalise alliansi rolli suurenemiseks piirkondliku julgeoleku tagamisel.

JULGEOLEKUKOGUKONDADE TEKKIMINE JA ERINEVAD JULGEOLEKUHUVID

Teise maailmasõja tulemusena tekkinud bipolaarne maailmakord, mis põhines Lääne ja Ida vastandumisel, regionaalsele koostööle kohta ei jätnud ja suhted, mis Läänemere riikide vahel tekkinud olid, pandi 50 aastaks kalevi alla. Külma sõja lõpp tõi aga endaga kaasa uued võimalused ja ootused ning Euroopa hakkas taas erineva julgeolekuidentiteediga piirkondadeks jagunema. Külma sõja lõpp sundis ümber hindama julgeolekualase koostöö põhimõtteid nii Euroopas kui ka Atlandi-üleselt ning muutis küsitavaks NATO kui sõjalise alliansi identiteedi ja tulevikuväljavaated.

Selleks et paremini mõista Läänemere julgeolekukeskkonna muutustega kaasnevaid probleeme, tuleks pilk heita piirkonnas valitsevale julgeolekudünaamikale, selle kujunemisele ja muutmisele. Külma sõja järgset Läänemere regionaalset koostööd on analüüsitud põhiliselt realistlikust ja liberalistlik-konstruktivistlikust vaatenurgast.

Realistlikud koostööpõhimõtted

Realistliku ehk traditsioonilise julgeolekukäsituse kohaselt on tähtsaimaks osaliseks rahvusvahelistes suhetes riik, mis on ka ainsaks julgeolekutagatiseks oma kodanikele. Selle argumendi aluseks on Thomas Hobbesi väide, et ühiskondliku lepingu ajendiks on hirm. Seega, kodanikud sõlmivad riigiga lepingu, andes riigile teatud õigused ja saades riigilt vastu kaitset. Niisiis on hirm see, mis paneb aluse poliitilisele kogukonnale ja on koguni konstrukttiivseks koostöö eelduseks (Browning, Joenniemi 2004: 235). Ole

jõudu kasutada. Pärast külma sõja lõppu vähenes otsene sõjaline oht ja nn pehmeid julgeolekuriske hakati nägema ka teistes valdkondades, nagu rahvusvaheline kuritegevus, illegaalne migratsioon, keskkond, sotsiaalsfäär, inimõigused jne.

Wæver on kasutanud seda argumenti ühinenud Euroopa kontekstis, väites, et Euroopa integratsiooni edasiviivaks jõuks on samuti algusest peale olnud hirm Euroopa lagunemise ees, mis võiks viia Euroopa tagasi II maailmasõja eelsesse poliitiliselt plahvatusohtlikku olukorda (Wæver 1998: 69–118; Wæver 1996: 103–32).

Neist argumentidest lähtudes on realistide käsitus koostööst välistava iseloomuga, mis tähendab, et osa riike teeb koostööd selleks, et vähendada oma julgeolekuhirmu, samal ajal kui riigid, mis on jäänud väljapoole koostööraamistikku, tunnevad end seetõttu ohustatuna. Siinkohal on tegu klassikalise kooperatiivse julgeolekudilemmaga, mis oli eriti aktuaalne külma sõja perioodil, kui eksisteeris vastanduvatel allianssidel põhinev konkurents (Mölder 2001: 2469–2470).

Külma sõja ajal valitses Läänemere piirkonna regionaalses koostöös väga tugevalt selline realistlik julgeolekukäsitus ning see jätkus teatud määral ka pärast külma sõja lõppu, kui Balti riigid ja Poola (1990. aastate alguses ka Soome) asusid intensiivselt taastama koostöösidemeid põhja- ja läänenaabritega, markeerides oma kuulumist Lääne-Euroopa kultuuriruumi ning eemaldumist Venemaa mõjusfäärist, pidades Venemaad endiselt suurimaks ohuks oma riigi suveräänsusele (Browning, Joenniemi 2004: 237).

Nõukogude Liidu lagunedes kadus otsene oht ka Lääne-Euroopa julgeolekule. Kesk- ja Ida-Euroopast moodustus puhver Venemaa ja Lääne-Euroopa vahele, mis julgeolekuriske veelgi maandas. Külma sõja lõpp lõi Euroopas väga soodsad tingimused uue, liberalistliku paradigma juurdumiseks, mille põhiülesandeks oli luua julgeolekut koostöö ja normatiivsete põhiväärtuste kaudu.

Liberalistlikud koostööpõhimõtted

Kui realistliku käsituse kohaselt põhineb riikidevaheline koostöö lühiajalistel strateegilistel huvidel, mida kaitstakse vajaduse korral sõjaliste vahenditega, siis julgeolekukogukonna tekkimine ulatub sellest põhimõttest kaugemale ja nõuab pikaajalisemat pühendumist. Mõiste “julgeolekukogukond” (*security community*) pärineb Karl Deuschilt, kelle sõnastatud liberalistlik käsitus julgeolekukogukondade loomisest sedastab, et julgeolekukogukonna tekkimise aluseks on poolte kogukonna- ja ühtekuuluvustunne ning usaldus, mis saab tekkida sügava integratsiooni

tulemusena (Deutsch *et al.* 1957: 5). Erinevalt realistlikust käsitusest keskendub liberalistlik käsitus “pehmele” julgeolekule, mis võimaldab julgeolekualast koostööd oluliselt laiendada, hõlmates selliseid teemasid nagu kliimamuutus, keskkond, majandus, tervishoid, migratsioon ja õigussüsteem. Liberalistliku käsituse kohaselt on julgeoleku objektiks ühiskond laiemalt ja indiviidid, mis tähendab, et ohtu ei kujuta endast mitte niivõrd riigid, kui nähtused, mis riigipiire ei tunne. Selle pehme julgeoleku ohtude julgeolekustamine (*securitisation*)³ motiveerib riikidevahelist koostööd ja asetab need teemad tavapoliitilisest kontekstist kõrgemale, andes neile erilise tähenduse (Wæver 1995).

Liberalistlik julgeolekukäsitus koostöö motivaatorina on eriti tõhusalt toiminud külma sõja järgses Läänemere piirkonnas, kus Põhjala riigid on olnud järjepidevalt laialdase julgeolekukäsituse eestkõnelejaks ja eksportijaks eelkõige Balti riikidesse, kuid üritatud on kaasata ka Venemaad. Julgeolekustades pehme julgeoleku teemad, julgeolekutustati (*desecuritisation*) realistlik riikidevaheline julgeolekudilemma, mis omakorda tähistas — vähemalt teoorias — olulist edasiminekut Balti riikide ja Venemaa suhetes.

Konstruktivistlik vaade julgeolekuhuvide kujunemisele

Emanuel Adler ja Michael Barnett täiendavad Deuschit analüüsi konstruktivistliku käsitusega, väites, et mitte ainult muutunud julgeolekuhuvide ei hõlma julgeolekukogukondi koos, vaid ka lõimumise tulemusena muutunud identiteet, mis tugevdab kogukonna meietunnet (Adler, Barnett 1998). Kogukonda kuulumine nõuab kogukonna normide ja reeglite omaksvõtmist. Loomulikult eeldab

³Mõiste “julgeolekustamine” viitab sellele, et teatud teemat hakatakse käsitama julgeolekuriskina. Näitena võib tuua migratsiooni: igasugune sisse- ja väljaränne on tavapärane nähtus, kuid kui sisse- või väljarändajate hulk seab ohtu ühiskonna toimimisele, puudutab see automaatselt ühiskonna julgeolekut. Nii mõneski riigis on migratsiooniprobleemide lahendamise antud kaitseministeeriumi pädevusse (sh Venemaal). “Julgeolekutustamine” on eelmise mõiste vastand: teemat, mille tähtsust ei soovita enam rõhutada, arutatakse julgeolekuküsimustest lahus. Näiteks Balti- ja Põhjamaade koostöö ei hõlmanud 1990. aastatel kaitsevaldkonda, sest ei soovitud anda Venemaale provokatiivset signaali. Koostöö toimus pehme julgeoleku valdkonnas.

kogukonnaga liitumise soov juba teatud ühisnimetaja olemasolu, sest meie-tunde tekkimine vaid ühiste huvide põhjal on ebausutav (Browning, Joenniemi 2009: 9).

See viib meid edasi küsimuse juurde, mille alusel tehakse valik ühe või teise julgeolekukogukonna kasuks ja millise kogukonna osana tuntakse end ohtude eest kaitstuna. Kuidas kujunevad riiklikud julgeolekuhuvivid?

Kriitiline konstruktivistlik käsitlus lähtub siin identiteediloo-
mest välise vaenlase kuvandi kaudu. Riigi ja selle rahvusliku identiteedi kujunemise seisukohast on vaenlase tuvastamine ja ohu kindlakstegemine äärmiselt tähtis, sest ohuhinnangul põhineb riiklik julgeolekupoliitika. Samas kulgeb see protsess ka vastupidi, sest riigi julgeolekupoliitika eesmärgiks ei ole ainult ohtudega toimetulek, vaid riik ka (taas)toodab oma esindajate retoorika kaudu teatud ohte, luues nii ühtlasi oma identiteeti ja positsioneerides end rahvusvahelises poliitikas (Campbell 1992; Browning, Joenniemi 2009: 9). Rahvuslik huvi on seega konstruktsioon, mis oleneb kultuurilisest ja ajaloolisest taustsüsteemist ja kogemusest ning saab oma tähenduse sellest lähtudes (Weldes 1999).

NATO KUI RAHVUSVAHELINE SOTSIALISEERIIJA

Eespool oli juttu rahvusliku julgeolekuidentiteedi loomisest ja muutumisest, kuid muutuda võib ka julgeolekukogukonna enda identiteet ja roll, kui muutunud julgeolekukeskkond seda nõuab ja see kogukonna edasiseks eksistentsiks vajalik on. Parim näide selle kohta on NATO. Traditsioonilise julgeolekukäsituse kohaselt peaksid riikide koalitsioonid, mille moodustamise põhjuseks on heidutus või kaitse ühise vaenlase vastu, vaenlase kadudes lagunema. Selliste koalitsioonide eesmärgid on lühiajalised ja ühiste ohtude kadumisega kaob ka motivatsioon koostööks. Paljud realistide koolkonna esindajad sellist tulevikku NATO-le ennustasidki (Wallander 2000: 705).

Need kartused osutusid aga ennatlikuks. Suuresti USA huvidest lähtudes ja vastupidi ootustele kohandas NATO end külma sõja järgse olukorraga ning defineeris ümber oma rolli ja julgeolekukontseptsiooni, nii et see vastaks uuele olukorrale ja demo-

kraatliku julgeolekukogukonna nõudmistele (Hyde-Price 2000: 17–19; Lucarelli 2005: 86–89). Siinkohal tasub silmas pidades, et NATO roll Euroopas külma sõja ajal ei olnud mitte ainult vastuseis Nõukogude Liidust tulenevale ohule, vaid ka NATO liikmesriikide vahelise usaldamatuse, rivaliteedi ja ebastabiilsete suhete silumine poliitilise ja sõjalise lõimumise teel (Wallander 2000: 720). Sellest tulenevalt soovis USA anda NATO-le võtmerolli ka külma sõja järgse Euroopa ümberstruktureerimisel. Vaatamata algsele skeptitsismile NATO laienemise suhtes mõistis president Clintoni administratsioon peagi, et laienemine on ainus võimalus organisatsioonile uut hingamist anda. Pealegi oleks demokraatlike väärtuste põhise julgeolekukogukonna propageerimine ja samal ajal laienemise eitamine liialt vastuoluliseks kujunenud (Hyde-Price 2000).

Nii mõnedki USA analüütikud väidavad, et kui NATO roll 1990. aastatel väljendus suuresti poliitilise ja sõjalise kriisi lahendamises endise Jugoslaavia sõjatandritel, siis osa, mida NATO Läänemere regioonis etendas, oli olulise tähtsusega just alliansi tulevikku silmas pidades (Hyde-Price 2000: 6; Larrabee 2003: 51). NATOs töötati välja hulk poliitikainstrumente, mille eesmärgiks oli aidata ellu viia ulatuslikke reforme Kesk- ja Ida-Euroopa riikide valitsemispraktikas ja julgeolekusektoris ning tagada nende riikide püsimine liberaal-demokraatlikul teel (Lucarelli 2005).

LÄÄNEMERE PIIRKONNA JULGEOLEKUKOGUKONNAD

Külma sõja periood

Läänemere piirkonnal oli suur tähtsus üldises Euroopa julgeolekuarhitektuuris juba külma sõja ajal, kuid paraku mitte ühtsena ja mitte ühel pool rindejoont. Regioonis tervikuna olid juhtpositsioonil kaks sõjalist alliansi, NATO ja Varssavi Lepingu Organisatsioon, mis mõlemad lähtusid realistlikust julgeolekukäsitusest.

Samal ajal kui Läänemere ida- ja lõunakallas olid Nõukogude Liidu raudses haardes, õnnestus vaid Põhjala riikidel mingil määral regionaalset koostööd teha. Soome, Rootsi, Norra ja Taani

moodustasid omamoodi puhvri Lääne- ja Ida-Euroopa vahel. Olles külma sõja ajal teatud mõttes tõhus eikellegimaa ja asudes põhilise vastasseisukolde äärealal, läks neil korda moodustada julgeolekukogukond, mida tuntakse Põhjala tasakaalu (*Nordic Balance*) nime all. Omaette julgeolekukogukonnaks kvalifitseerus Põhjala regioon nii realistlikust kui liberalistlikust perspektiivist vaadatuna. Realistid tõlgendasid Põhjala riikide koostöö tulemusena tekkinud “sõjavaba piirkonda” strateegiliste julgeolekuvalikute tagajärjena, liberalistid pidasid seda aga sarnase kultuurilise ja sotsiaal-poliitilise taustsüsteemi teeneks, mis omakorda lõi väga head eeldused tihedaks koostööks. Sarnane kultuuritaust, religioosne kuuluvus ja keeleline lähedus aitas piirkondlikule identiteediloomele kõvasti kaasa. Deutsch pidas Põhjalat lausa julgeolekukogukonnaks *par excellence* (Deutsch 1957).

Hilisem analüüs lükkas aga ümber argumendi, nagu oleks Põhjala koostöö külma sõja ajal toimunud julgeolekukaalutlustel, väites, et Põhjala regioon on kogukond, mis ei lähtu julgeolekukaalutlustest (*a-security community*) ja kus ajaloo vältel peetud sõjad ei määra päevapoliitikat ega juhi koostöötegevust. Samuti ei ole Põhjala koostöö motiveeritud välisest ohust, vaid põhineb puhtfunktsionaalsetel alustel, propageerides demokraatlike institutsioonide arengut ja võideldes keskkonnaohtudega. Põhjala riikide koostöö külma sõja ajal ei olnud kunagi liigselt institutionaliseeritud ja piirkondlikud koostööorganisatsioonid ei teeninud julgeolekueesmärki (Joenniemi 2003; Browning, Joenniemi 2009; Adler, Barnett 1998: 417). Põhjala julgeolekukontseptsioon põhines pigem humanitaarsetel kui julgeolekupõhimõtetel. Stabiilsuse tagas pigem sõjalise koostöö puudumine kui selle olemasolu ja tõhustamine (Joenniemi 2003: 240; Browning, Joenniemi 2009: 8). Norrale ja Taanile, mis mõlemad kuulusid NATOsse, tähendas see eristaatust, mis seisnes selles, et kumbki ei lubanud oma territooriumile paigutada ei tuumarelvi ega võõrvägesid. Selle tulemusena oli Läänemere regioon kogu külma sõja vältel väga madala sõjalise intensiivsusega piirkond.

Sellesse argumentatsiooni võib teatud reservatsioonidega suhtuda, sest julgeolekukomponendi eiramine riikidevahelises koostöös eesmärgiga vältida suurriikide otsesse mõjusfääri sattumist on samuti julgeolekustrateegia ja *Realpolitik* sõna otseses mõttes. Samas on Põhjala riikide külma sõja aegne koostöömudel ja libe-

raalsed hoiakud tugevalt vorminud nende identiteeti ja praegusi valikuid julgeolekupoliitika kujundamisel. Põhjamaad on traditsiooniliselt olnud vastu ülemäära tihedale lõimumisele rahvusüleste organisatsioonidega, rõhutades just tugeva regiooni tähtsust. Piirkondlikus julgeolekualases tegevuses püütakse esiplaanil hoida pehme julgeoleku temaatikat.

Külma sõja järgne periood

Läänemere regiooni tähtsus Euroopa julgeoleku seisukohast suurenes pärast külma sõja lõppu, kui taasavanesid võimalused piirkondlikuks koostööks Balti riikidega. See oli liberalistliku julgeolekukäsituse võidukäigu algus ning lipukirjaks sai koostöö ja lõimumine. Selleks et regionaalseid huve NATO ja ELi üha kasvava tähtsusega piirkonnas tasakaalus hoida, võtsid Põhjamaad Läänemere koostöö eestvedamise enda kanda.

Saksamaa, olles küll Läänemere regiooni suurvõim, suunas oma tähelepanu pigem Kesk-Euroopale. Sama võib öelda Poola kohta. Seega iseloomustas Läänemere regiooni koostöödünaamikat külma sõja järgsel perioodil põhiliselt Põhjamaade ja Balti riikide vaheline koostöö.

Pärast külma sõja lõppu loodi arvukalt mitmesuguseid koostöömehhanisme ja -struktuure, et toetada Balti riikide demokraatlikku arengut. Üheks olulisimaks neist oli 1992. aastal loodud poliitiline foorum, Läänemeremaade Nõukogu, mille eesmärgiks oli koordineerida Põhjala ja Balti riikide vahelist majandusalast, keskkonnaalast, piiriülest ja kodanikuühiskonda toetavat koostööd. Julgeolekuaspekti loodud koostööfoorum ei puudutanud.

Balti riikide julgeoleku tagamine muutus aga peagi tähtsaimaks ülesandeks nii Põhjala naabritele kui Euroopale tervikuna. Nõukogude vägede väljaviimine Baltikumist ja üldine sõjaliste jõudude vähendamine regioonis andis justkui lootust, et traditsioonilised ohud riikide territoriaalsele terviklikkusele on möödas ja puudub vajadus sõjaliste võimete arendamise järele. Venemaal ei nähtud ohtu, vaid pigem partnerit, kellega sooviti hakata konstruktiivset koostööd tegema. Üldine hinnang olukorrale oli, et Venemaast ei saa enam kunagi kättemaksuhimulist suurvõimu ja Venemaast lähtuvad ohud on seotud pigem sisepoliitilise lõhestumise, ebastabiilse arengu ja selle tagajärjel tekkinud väljarände ning keskkon-

naprobleemidega (Herolf 2002: 235). Selline oli ka kõigi Põhjala riikide ametlik hoiak Venemaa suhtes ja Põhjala ootas täie kindlustundega, et Balti riigid võtavad selle suhtumise kiiresti omaks. Põhjala riigid nägid iseseisvunud Balti riikides suuri probleeme, kuid samal ajal ka viljakat pinnast oma väärtuste ja julgeolekukontseptsiooni juurutamiseks (Værnø 1999: 91–97; Archer, Jones 1999: 172).

Põhjala eriline positsioon külma sõja ajal võimaldas neil külma sõja lõpuks välja arendada väga eduka postmodernistliku julgeolekumudeli ja seda oldi agarad ka Baltikumi ekspordima. Nii tutvustasidki põhjanaabrid Balti riikidele kõikehõlmava julgeolekukontseptsiooni mõistet (*comprehensive security*), mis hõlmab pehme julgeoleku teemasid, nagu keskkond, majandus, inimõigused ja tervishoid. Tutvustati ka kodaniku julgeoleku kontseptsiooni (*civic security*), mille alla kuuluvad mitmesugused ühiskonna sotsiaalsed rühmad, ning kooperatiivse julgeoleku mõistet (*co-operative security*), mis lähtub liberalistlikust koostööpõhimõttest ja keskendub üleüldise ebastabiilsuse ja korratuse vastu võitlemisele ühiste väärtuste ja normide järgimise kaudu (Archer, Jones 1999: 173–174).

Põhjamaade külma sõja järgne poliitika peegeldas hästi nende julgeolekudilemmat ehk teatud hirmu valida Balti riikide ja Venemaa vahel, ning mõlema kaasamine pehme julgeoleku temaatika kaudu lahendas selle dilemma.

Soome ja Rootsi liitumine ELiga aitas Põhjala riike veelgi suhtlemisel Venemaaga, sest nüüd oli neil kõigil võimalik Venemaaga tekkivaid probleeme rahvusvahelisel tasandil lahendada. Optimism Läänemere regiooni postmoderniseerimisel vaibus aga tasapisi ja peagi sai selgeks, et Balti riigid mõtlevad julgeolekust teistes kategooriates.

Balti riikidele tähendas taasiseseisvumine eelkõige rahvusriigi taastamist, rahvusliku identiteedi ja territoriaalse terviklikkuse tagamist. Paratamatult põhines Balti riikide julgeolekukäsitus Venemaale vastandumisel ja Venemaad tajuti endiselt ohtlikuna selle sõna traditsioonilises sõjalises mõttes. Põhjamaade pehme julgeoleku kontseptsioon Balti riikide sõjalise julgeoleku vajadusi ei rahuldanud ja Balti riigid suunasid kogu oma poliitilise energia ühinemisele ELi ja NATOga. Kui ELiga liitumine

tähendas Balti riikidele naasmist Euroopa kultuuriruumi ja demokraatiapõhimõtetele pühendumist, siis NATO julgeolekukogukonnaga liitumisest loodeti konventsionaalseid julgeolekutagatise.

Põhjala riikide abi ja mõju Baltikumile pärast külma sõja lõppu ei saa aga alahinnata, sest nende osa Balti riikide demokraatlikul ülesehitamisel ja ka Balti kaitsejõudude ülesehitamisel oli hindamatu. Põhjala riigid on ka Baltikumi ühinemist Euroopa ja transatlantiliste struktuuridega alati toetanud, sest neile oli selge, et kui kunagi peaks tõesti vajadus tekkima, ei suuda nad ikkagi Baltikumi julgeolekut tagada (Værnø 1999: 196).

NATO laienemine Läänemere piirkonnas

Teatud postmodernistlik hõng ja optimism, mis iseloomustas külma sõja järgseid aastaid Läänemere regioonis, hakkas tasapisi vaibuma. Katsed Venemaad piirkondliku poliitika kujundamisse kaasata piirdusid mõõduka eduga. Erinevate Läänemeriikide julgeolekuhuvid püüsid muutumatutena ning samas püüdsid oma suurenenud vastutust regioonis jagada EL ja NATO.

Vaatamata sellele et 2004. aastal said kõik Läänemere riigid peale Venemaa ELi või NATO või mõlema liikmeks, puudus regiooni julgeolekuküsimustes ühtne hääl. Saksamaa ja Põhjala riigid jäid truuks piirkonna julgeolekutustamise põhimõttele, vältides Venemaa ärritamist. Samal ajal võib täheldada ka erimeelsusi Põhjala riikide endi seas sõltuvalt nende kuuluvusest NATOsse, ELi või mõlemasse. Balti riigid ja Poola pooldavad modernset julgeolekukäsitust ning on jäänud skeptiliseks Venemaa demokratiseerumispüüdluse suhtes (Bailes 2006: 3). Oma huve silmas pidades püütakse mõjutada ka nende organisatsioonide poliitikat, millelt julgeolekutagatise loodetakse.

Põhiliseks komistuskiviks Läänemere regionaalses julgeolekukoostöös tundubki olevat Läänemere riikide erinev suhtumine Venemaasse ja Venemaa käitumise erinev tõlgendus. Kui Balti riike süüdistatakse sageli ülemäärases venevastasuses, siis Põhjala ei julge Venemaa käitumises konventsionaalset ohtu näha.

Tõepoolest, Venemaa käitumine külma sõja järgsel perioodil andis lootust, et riik on teel demokraatia poole ja soovib lääneriikidega koostööd teha. Isegi NATO laienemisega tekkinud vastasseis Venemaaga suudeti lõpuks lahendada. Olukord muu-

tus aga pärast NATO tegelikku laienemist 2004. a, kui Venemaa määratles end poliitiliselt Lääne rivaalina, soovides teha lõppu maailmas valitsevale USA hegemooniale. Ajendiks oli kindlasti ka ELi naabruspoliitika ja NATO partnerluspoliitika, mille sihtgrupiks osutusid riigid, mida Venemaa oma mõjusfääriks pidas. Murelikult suhtus Venemaa nii Gruusias 2003. a toimunud rooside revolutsiooni kui Ukrainas 2004. a toimunud oranži revolutsiooni. Venemaa agressiivset tooni “õigustasid” ka sellised tegurid nagu naftahinna tõus ja sellest tulenev majanduskasv ning KGB klanni kätte koondunud võim (Liik 2008; Ehin, Avery 2007).

2008. a augustisõda Gruusias taaselustas Balti riikide traditsioonilise hirmu Venemaa ees ja oli teatud mõttes tõestuseks kogu Lääne kogukonnale, et vaid pehmele julgeolekule lootmine on olnud ennatlik. Hirm traditsiooniliste julgeolekuohtude naasmise ees ELi ja NATO idanaabruses ning väga tugevalt ka Läänemere piirkonnas on olnud juba mõnda aega avaliku julgeolekuarutelu osaks nii Balti riikides kui Poolas. Lausa ajaloolise tähtsusega on ka Põhjala riikide avaliku ohuretoorika muutumine: üha enam julgetakse tunnistada, et Venemaa võib olla potentsiaalne oht Lääne demokraatiale. Soome ja Rootsi kaitsevõime lõimitus NATO struktuuridega on võrreldav liikmesriikide omaga ning üha NATO-meelsemaks muutub ka Soome ja Rootsi avalik arvamus. Selline tendents viitab teatud teemade taasjulgeolekustamisele regionaalset tasandil ja julgeoleku sõjalise aspekti aktualiseerimisele.

KOKKUVÕTTEKS

Vaatamata külma sõja järgsele julgeolekukeskkonna muutumisele ja liberalistliku julgeolekukäsituse võidukäigule ei ole hirm konventsionaalsete ohtude ees Läänemere julgeolekuruumis veel kuhugi kadunud. Venemaa ja NATO vahekord on vormiliselt küll muutunud ning võimaldab teatud tasemel koostööd, kuid Venemaa käitumine oma endises ja praeguses mõjusfääris ning lugupidamatu suhtumine suveräänsete riikide õigusesse ise endale liitlasi valida viitab Venemaa julgeolekupoliitikas ikka veel valitsevale kooperatiivsele julgeolekudilemmale. Venemaa tunnetab, et NATO ja ELi laienemisega on Lääs tema vastu mobiliseerumas ning et jõudude tasakaalustamiseks peab ta oma mõjusfääri kaitsma.

Balti riikide ja Poola liitumine ELi ja NATOga muutis Läänemere ümber valitsenud jõujooni ning tõi Lääne julgeolekukogukondadesse arusaama Venemaast kui konventsionaalsest ohust, sundides Lääne kogukondi edasi tegelema ka kõva julgeoleku teematikaga. Kuna ka Venemaa näeb Lääne julgeolekukogukondi konventsionaalse ohuna, on selline lähenemisviis siiani põhjendatud olnud. Seega on julgeolekukogukondade identiteedi ja rolli kujunemine pidev protsess, mis lähtub muutunud julgeolekukeskonnast ja kogukonna liikmete vajadustest ning samal ajal ka vormib neid.

Kui vahetult külma sõja järel oli piirkondliku julgeoleku koostöö eestvedajaks ja pehme julgeoleku propageerijaks peamiselt Põhjala, siis võib väita, et NATO osa on pärast Läänemere piirkonnas toimunud laienemist 2004. aastal oluliselt kasvanud. Venemaa agressioon Gruusia vastu, arvukad gaasisanktsioonid Ukraina ja Moldova vastu ning järjepidev sekkumine Balti riikide sisepoliitikasse on ka alliansiga liitumata Rootsi ja Soome ettevaatlikkusele manitsenud ning sundinud piirkondlikku julgeolekuolukorda ümber hindama. Tõhustatud on Põhjala riikide vahelist kaitsealast koostööd, kuid pikemas perspektiivis ei välistata ka NATOga liitumist, mistõttu NATO-l on Läänemere regiooni ainsa tõsiseltvõetava kõva julgeoleku tagajana ajalooline võimalus Läänemere julgeolekukogukonnad lõpuks ühe vihmavarju alla koondada.

Kirjandus

- Adler, Emanuel, Michael Barnett 1998. A framework for the study of security communities. — Emanuel Adler, Michael Barnett (eds.) *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 29–65
- Archer, Clive, Christopher Jones 1999. The security policies and concepts of the Baltic States — learning from their Nordic neighbours? — Olav F. Knudsen (ed.). *Stability and Security in the Baltic Sea Region*. London—Portland, OR: Frank Cass, pp. 167–182
- Bailes, Alyson J. K. 2006. The European defence challenges for the Nordic region. — Alyson J. K. Bailes, Gunilla Herolf, Bengt Sundelius (eds.). *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*. Oxford University Press, pp. 1–26

- Browning, Christopher S., Pertti Joenniemi 2004. Regionality beyond security?: The Baltic Sea region after enlargement. — *Cooperation and Conflict*. <http://cac.sagepub.com/cgi/content/abstract/39/3/233>
- Browning, Christopher S., Pertti Joenniemi 2009. Remembering peace, forgetting war: Nordic peace reconsidered. Ettekanne Rahvusvaheliste Uuringute Assotsiatsiooni konverentsil New Yorgis 2009. a veebruaris
- Campbell, David 1992. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: Manchester University Press
- Deutsch, Karl et al. 1957. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organisation in the Light of Historical Experience*. New York: Greenwood Press
- Ehlin, Piret, Graham Avery 2007. The Eastern EU neighbourhood — an area of competing policies: shared neighbourhood between the EU and Russia. Policy brief for the European Parliament's Committee on Foreign Affairs. EP/EXPOL/B/AFET/FWC/2006-10/Lot1/07, PE 385.532, European Communities
- Herolf, Gunilla 2002. Attitudes and policies of Sweden in the Baltic Sea region. — Helmut Hubel (ed.). *EU Enlargement and Beyond: The Baltic States and Russia*. (Nordeuropäische Studien, Band 18.) Berlin Verlag Arno Spitz GmbH
- Hyde-Price, Adrian 2000. NATO and the Baltic Sea region: Towards regional security governance? NATO Research Fellowship Scheme 1998–2000, Final Report. www.nato.int/acad/fellow/98-00/hyde.pdf
- Joenniemi, Pertti 2003. Norden beyond security community. — Clive Archer, Pertti Joenniemi (eds.). *The Nordic Peace*. Aldershot: Ashgate, pp. 198–212
- Joenniemi, Pertti 2009. Remembering peace, forgetting war: Nordic peace reconsidered. Ettekanne Rahvusvaheliste Uuringute Assotsiatsiooni kongressil New Yorgis
- Larabee, Stephen 2003. Baltic security. — *NATO's Eastern Agenda in a New Strategic Era*. RAND, pp. 51–85
- Liik, Kadri 2008. Former allies or former prisoners?: Russia and its post-Soviet, pro-Western neighbours. www.icds.ee/fileadmin/failid/Kadri%20Liik%20Former%20allies%20or%20former%20prisoners.pdf
- Lucarelli, Sonia 2005. NATO and the European system of liberal-democratic security communities. — Trine Flockhart (ed.). *Sociali-*

- sing Democratic Norms: The Role of International Organisations for the Construction of Europe*. Houndmills: Palgrave, pp. 85–105
- Männik, Erik 2008. The security situation in Northern Europe after the Cold War. — *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*. London, New York: Routledge, pp. 15–37
- Mölder, Holger 2001. XXI sajandi julgeolekudilemma. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2467–2486
- Nordberg, Erik 1994. *The Baltic Republics: A Strategic Survey*. (Finnish Defence Studies, No. 6.) Helsinki: National Defence College
- Værnø, Grethe 1999. Bridging the Nordic-Baltic gap or — the Nordic predicament in the Baltics. — Olav F. Knudsen (ed.). *Stability and Security in the Baltic Sea Region*. London—Portland, OR: Frank Cass, pp. 183–203
- Wæver, Ole 1995. Securitisation and desecuritisation. — Ronnie D. Lipschutz (ed.). *On Security*. New York: Columbia University Press, pp. 46–86
- Wæver, Ole 1996. European security identities. — *Journal of Common Market Studies*, no. 34, pp. 103–132
- Wæver, Ole 1998. Insecurity, security and a-security in the West European non-war community. — Emanuel Adler, Michael Barnett (eds.). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 69–118
- Wallander, Celeste A. 2000. Institutional assets and adaptability: NATO after the Cold War. — *International Organization*, no. 54(4), pp. 705–735
- Weldes, Jutta 1999. *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis*. Minneapolis—London: University of Minnesota Press

RIINA KALJURAND (sünd. 1975) on õppinud riigiteadust ja sotsiaalantropoloogiat Stockholmi ja Belfasti ülikoolis (The Queen's University of Belfast; 1997–2002); riigiteaduste magister (Stockholmi ülikool). Töötanud muu hulgas välisministeeriumis (1993–1997) ja kaitseministeeriumis (2004–2007), praegu Rahvusvahelise Kaitseuringute Keskuse juhataja asetäitja.